

II. El poder corporatiu contra la vida: una disputa històrica

Júlia Martí Comas

En aquest capítol s'analitza el paper que han jugat les empreses transnacionals en la progressiva pèrdua de drets durant les últimes dècades, des de la lògica del poder corporatiu. Concretament s'analitzen les transformacions de poder que s'han produït en els àmbits econòmic, polític, jurídic i social i es fa una breu aproximació a les resistències i disputes sorgides en defensa de la vida contra la impunitat corporativa.

Les últimes dècades hem vist com la maquinària violenta del capital s'ha tornat a posar en marxa amb tota la seva cruesa. Si els 70 i 80 van ser els anys de l'ajust estructural i els cops d'estat, i el post 2001 va ser l'època de la securització dels conflictes i les guerres d'"espectre complet"; després de la crisi de 2008 s'ha expandit –o reinventat– un neoliberalisme autoritari, que aprofundeix la inseguretat i la militarització, del que cap territori està fora de perill. Hem arribat a l'any 2020 amb un escenari en el qual la supervivència del capitalisme està marcada per la necropolítica, és a dir la gestió de la mort i la por dins del sistema capitalista global, i en el qual ens enfrontem inevitablement als límits del planeta i a les conseqüències de la devastació ambiental.

En aquest context, el poder corporatiu desplega una nova ofensiva mercantilitzadora amb l'objectiu de garantir la seva supervivència a qualsevol preu. Busca sortir de l'estancament econòmic i superar les crisis multidimensionals en què es troba immers ampliant l'explotació de persones i territoris i derruint les poques barreres politicojurídiques que encara limitaven en certa forma la seva activitat. A les habituals pràctiques extractivistes, se li sumen nous nínxols de negoci, com l'anomenada "quarta revolució industrial", les "tecnologies verdes" o sectors cada vegada més mercantilitzats com el de les cures. Al mateix temps, les noves "guerres comercials" són l'escenari perfecte per ampliar el suport estatal a les empreses transnacionals i generar nous marcs reguladors encara més favorables per a aquestes.

A continuació, desgranem el paper que han jugat les empreses transnacionals en la progressiva pèrdua de drets de les darreres dècades, des de la lògica del poder corporatiu, és a dir, l'anàlisi del poder de les transnacionals vinculat a l'entramat de poder format per les mateixes empreses, estats d'origen, estats de destí, organitzacions econòmiques internacionals, etc. I analitzem les disputes sorgides en defensa de la vida contra la impunitat corporativa.

Empreses transnacionals, actors centrals del capitalisme globalitzat

Les empreses transnacionals s'han convertit, al llarg de les últimes dècades, en les estructures bàsiques del sistema econòmic-financer mundial (Teitelbaum, 2012). Una posició central que s'inicia amb l'anomenada revolució científica i tècnica de la segona meitat de segle XX, que enforteix el capitalisme monopolista permetent que el capital financer assumeixi un paper hegemònic. Aquesta transformació es consolida a partir de la crisi dels 70, amb la instauració de la globalització neoliberal, com a sortida de la crisi de les economies fordistes. Una crisi que responia a l'estancament dels augments de productivitat, degut, entre altres elements, a la dependència dels salaris com a demanda. La crisi dels 70s, per tant, va fer reparèixer les contradiccions del capital que la intervenció pública havia aconseguit desplaçar temporalment (Jessop, 2008: 90), impulsant la internacionalització de les empreses i la pèrdua de capacitat reguladora.

Concretament, podem dir que la globalització neoliberal es va obrir pas a través de dos processos paral·lels, per una banda un canvi estructural basat en les noves tecnologies de la informació i la comunicació, que va permetre l'expansió dels fluxos econòmics i la transnacionalització de l'economia; i, per l'altra, un procés d'expansió de la ideologia neoliberal, basada en la competitivitat, la liberalització i la integració econòmica. És a dir que mentre les empreses transnacionals aprofitaven les innovacions tecnològiques per superar els límits marcats per les economies nacionals, els mateixos Estats i institucions internacionals adaptaven les seves funcions per facilitar i adaptar-se a la nova competència econòmica mundial.

Segons Saskia Sassen (2010: 219), el punt d'inflexió clau en aquest procés d'internacionalització de l'economia es produeix a partir de la crisi dels anys 70 i 80, quan apareixen els mercats financers internacionals i les noves formes de mobilitat de capital propiciades pels bancs d'inversió i la finançarització. Planteja, per tant, que, encara que els Estats estiguessin integrats en organitzacions internacionals des de feia dècades, a partir dels 80 és quan els canvis globals comencen a generar transformacions internes dins dels Estats; en un procés que anomena «desnacionalització», és a dir, la reorientació de l'activitat estatal cap a l'esfera global i la promoció de la competència. Per tant, no només els capitals globals van acumulant cada vegada més poder, sinó que els mateixos Estats acompanyen aquest procés de desplaçament de poder cap a actors privats i supraestatals. Una adaptació que es produeix de forma més o menys autònoma segons la posició de cada Estat en la jerarquia internacional.

Avui en dia, és evident que la globalització neoliberal s'ha convertit en una fugida cap endavant, que ha agreujat les contradiccions del sistema capitalista, generant noves crisis econòmiques, socioambientals, polítiques i jurídiques, per l'auge exponencial del poder corporatiu i la consolidació d'un model econòmic profundament dependent dels mercats internacionals. Unes conseqüències que són especialment greus pels països que han ocupat històricament un paper perifèric en l'economia internacional, ja que a la mateixa crisi endògena que van patir als anys 70 i 80, se'ls hi va sumar la imposició d'un projecte neoliberal que buscava recuperar les taxes de benefici dels capitals de les economies centrals, a través de l'obertura de nous mercats i nínxols de negoci.

En la mateixa línia, és important recordar que tot i que sovint la finançarització s'ha llegit com una “malaltia” del capitalisme, en realitat, com afirma Husson (2013: 21), les finances són el mecanisme que permet tancar el cercle de la reproducció del capitalisme, és a dir que són una peça clau pel seu funcionament, tot i que, com sabem, no han aconseguit estabilitzar-lo.

De forma resumida, podem dir que gràcies a la desregulació social i econòmica impulsada per les polítiques neoliberals, les empreses transnacionals han aconseguit superar les barreres que impedièn la seva expansió, ja fossin regulacions laborals, ambientals i comercials, la titularitat pública de béns i serveis o les fronteres estatals. A més a més, l'expansió de la globalització neoliberal, a partir de la liberalització del comerç i la imposició dels plans d'ajust estruc-

tural al sud global, obre la porta a un procés d'internacionalització econòmica accelerat que permet a les empreses transnacionals accedir a nous nínxols de negoci amb una alta rendibilitat, no només a partir de la transnacionalització de la producció, sinó també, a partir de l'escalada extractiva i la privatització de sectors estratègics com l'energia o el transport.

A conseqüència de l'esforç per recuperar la taxa de guany, l'organització de les empreses es fa més complexa, les filials deixen de ser còpies del model de la casa matriu i es comença a transnacionalitzar la producció a través de les cadenes globals de valor. A més, a partir dels 70s-80s, el motor de la transnacionalització passa de les empreses productores, a les compradores, és a dir que ja no es deslocalitzen fàbriques sinó que es busquen nous proveïdors a les zones de menor cost. Una lògica que es consolida a partir dels 90s, expandint les cadenes de distribució globals (*global supply chains*) cap a nous sectors com l'energia, els aliments o els serveis, a més de fragmentar els processos i augmentar el comerç de components (Gereffi, 2014: 10).

Aquest procés d'internacionalització i finançarització de l'economia ha profunditzat la concentració econòmica, permetent que siguin cada cop menys empreses i fons d'inversió els que controlen la producció global. Com demostra l'informe *The network of global corporate control* (Vitali, et al., 2011), que després d'analitzar les relacions de propietat entre 43.000 empreses, va concloure que 147 empreses controlaven el 38,4% de les vendes totals, a causa de la complexa xarxa d'accionistes, fusions i adquisicions. Al mateix temps, veiem com, en un context de crisi econòmica i creixent dificultat per accedir al subministrament de matèries primeres, les transnacionals vinculades a l'extractivisme tornen a guanyar importància, ja sigui per la inversió en matèries primeres com a actius segurs, com per la importància de tenir un control directe de la seva producció i extracció (Gereffi, 2014: 16).

Per la seva banda, les grans empreses vinculades a la digitalització econòmica es converteixen en un nou pilar de l'economia global, gràcies al creixement exponencial del sector del *Big data*, que els darrers anys ha augmentat un 40% anual. Segons Degryse (2016: 12), la consolidació d'aquest sector demostra que ens estem movent d'una economia en la qual era l'amo de les infraestructures qui creava (i capturava) valor, a una economia en què és l'amo de la informació (data) qui crea (i captura) valor. A més, la posició monopolística mantinguda per les grans empreses digitals gràcies als recursos financers i la capacitat d'innovació els hi permet absorbir els guanys de productivitat i capturar rendes econòmiques a escala planetària (Degryse, 2016: 14).

Vista l'evolució constant de les empreses transnacionals, paral·lela a l'evolució del propi capitalisme, podem constatar que no es tracta d'actors econòmics estancs ni homogenis i que les seves característiques dependran de l'àmbit i context en què operen. Tot i això, podem esmentar alguns trets característics que les defineixen. En primer lloc, la maximització del benefici com a objectiu principal, vinculat, al seu torn, amb la necessitat de sobreviure en un sistema altament competitiu, ja que, com diu Dicken (2011: 110), les societats transnacionals hauran de, en el millor dels casos, intentar augmentar els seus beneficis, o

en el pitjor dels casos, defensar-los per sobreviure. En segon lloc, les empreses transnacionals “són polifacètiques i versàtils: poden actuar simultàniament o successivament en l'economia real i en l'especulació financera, en la producció, en el comerç i en els serveis. També, per diferents raons, solen canviar de localització territorial i de nom” (Teitelbaum, 2010: 33).

Finalment, en l'àmbit organitzatiu, podem dir que es tracta de “xarxes dins de xarxes” (*networks within networks*), és a dir que s'estructuren al voltant d'una varietat de complexes relacions, transaccions, intercanvis i interaccions, tant dins de la mateixa xarxa de l'empresa com amb altres actors claus per la seva activitat (Dicken, 2011: 121). Poden funcionar amb una societat matriu i filials, constituir grups d'un mateix sector d'activitat, conglomerats o coalicions que abastin activitats diverses, unificar empreses per via de fusions o absorcions i constituir conjunts financers (*holdings*) (Teitelbaum, 2012: 113).

Poder corporatiu: entramat polític, econòmic i jurídic al servei del gran capital

La creixent centralització econòmica i el paper fonamental que juguen les empreses transnacionals en el capitalisme globalitzat les converteixen en un actor polític central, que desplega un poder que va molt més enllà de l'àmbit econòmic: el poder corporatiu. Ens referim a tots aquells aspectes que permeten a les empreses transnacionals posar en dubte els mecanismes formals de representació i control democràtic de la presa de decisions (Hernández Zubizarreta, 2009: 118) i remodelar la relació entre governs i ciutadans (Sassen, 1996: 94-96).

Beck (2004: 119) defineix el poder corporatiu com un metapoder, ja que no està autoritzat ni legitimat democràticament i es basa en la capacitat de l'economia global d'actuar translegalment. El metapoder transnacional permet als capitals globals influenciar de forma contínua les decisions estatals, sense tenir cap mena d'autoritat legal, al mateix temps que els hi confereix la possibilitat de fundar dret i disposar d'atribucions quasi-estatals, gràcies a un procés d'“autolegitimació del capital” (Beck, 2004). Aquest poder es deu, com veurem a continuació, a la combinació de quatre esferes: poder econòmic, polític, jurídic i social.

Poder econòmic: rendisme global i acumulació per desposseïció

Com dèiem anteriorment, la finançamentització de l'economia i el creixent poder del capital comercial, financer i mediàtic ha impulsat una enorme concentració del capital en cada vegada menys grups empresarials, donant-los un enorme poder tant en termes de mercat com en termes d'influència política i produint nombroses conseqüències.

La centralitat de les finances ha generat una enorme inestabilitat, ja que els centres econòmics acumulen riquesa financera per sobre del creixement,

generant bombolles i deutes enormes a la perifèria. A més a més, també profunditzen el procés de mercantilització, ja que l'eix central de l'economia ja no és la producció, sinó el control financer i l'acumulació d'actius financers, convertint béns naturals, serveis públics i empreses en *commodities* al servei de la rendabilitat del capital. El fet que la rendibilitat es converteixi en el principal referent econòmic de la gestió econòmica ha permès que el mercat financer acabi funcionant com a agent disciplinari, impulsant la reducció salarial, la competència entre treballadors a escala global, endeutament i empobriments i una "capitalització" de la vida individual (Laval i Dardot, 2013: 201-202).

Una altra conseqüència d'aquest procés és la transformació de les mateixes empreses transnacionals, que profunditzen la subcontractació i delegació de responsabilitats. Així veiem com, de forma inversa a l'acumulació de poder i control de la cadena de valor, les empreses transnacionals van reduint les seves plantilles, minimitzant riscos i eliminant al màxim els lligams territorials per poder augmentar la capacitat de mobilitzar les inversions ràpidament. Impulsant, d'aquesta manera, la competència entre territoris i aconseguint baixades cada cop més significatives en els costos laborals.

A més a més, el control monopolístic de sectors estratègics com les finances, l'energia, l'alimentació o la salut els hi atorga un enorme poder per definir el futur d'àmbits centrals per les nostres vides. Així veiem com, tot i la urgència d'una transició energètica que estigui a l'altura del repte climàtic, segueixen sent les grans empreses energètiques i fons d'inversió les que tenen la capacitat de marcar l'agenda política i el destí de les inversions en infraestructures energètiques, reproduint un model que, tot i el maquillatge verd, segueix sent profundament insostenible i antidemocràtic. Una dependència que també es reproduïx en l'àmbit de la salut, especialment en relació amb el sector farmacèutic que, fins i tot en plena pandèmia global, és qui té la capacitat de desenvolupar una vacuna que resolgui la crisi i imposar, així, les seves condicions de comercialització.

Un element clau per mantenir aquesta posició és la garantia dels drets de monopoli de la propietat privada a través de les lleis comercials internacionals que protegeixen la propietat intel·lectual (Harvey, 2014: 142). D'aquesta manera, els grans monopolis s'asseguren el control de la innovació, els coneixements tecnològics i la informació científico-tècnica, claus per perpetuar la divisió internacional del treball, tot i la transnacionalització de la producció. La protecció de la propietat intel·lectual s'ha convertit, per tant, en un element fonamental per la supervivència de les grans empreses transnacionals, motiu pel qual tant les grans empreses i els seus lobbies com els Estats d'origen d'aquestes empreses pressionen a l'Organització Mundial del Comerç per seguir ampliant i enfortint l'Acord sobre els aspectes de la propietat intel·lectual relacionats amb el comerç (ADPIC).

Per altra banda, s'aprofundeix el procés d'acumulació per desposseïció, definit per Harvey (2005b: 149) com la solució a les contradiccions internes intrínseques al capitalisme, que consisteix en el procés d'acaparar nous espais i sectors per poder invertir el capital excedent. Aquesta teoria beu de l'anàlisi de

l'imperialisme de Rosa Luxemburg, que demostra com l'acumulació originària no es va limitar als orígens del capitalisme industrial sinó que és una lògica que es manté per garantir la supervivència del capitalisme. Es tracta d'una lògica de desposseïció que es pot posar en pràctica de diverses maneres, per exemple, a través de l'apropiació i integració d'avenços culturals i socials preexistents, la servitud del deute, la mercantilització de la naturalesa i les privatitzacions, així com la divisió sexual i internacional del treball. Processos que avui en dia, amb la crisi destapada per la pandèmia, es tornen a reactivar amb força.

La COVID-19 ha arribat en un context ja molt inestable per la majoria de les economies i especialment pels països en desenvolupament, que han vist com la situació de crisi empitjorava dramàticament. La caiguda de les exportacions, a causa del fre del comerç internacional i la baixada del preu de les *commodities*, així com la desaparició del turisme, la reducció de les remeses i la fugida de capitals han generat una greu recessió que se suma a la situació d'alt endeutament del Sud global, que ja era preocupant abans de la pandèmia, però que ara s'ha agreujat enormement. Segons les projeccions del Fons Monetari Internacional, el deute de les economies emergents augmentarà un 10% del PIB i el dels països de renda baixa un 7% (Fresnillo, 2020). Una situació que posa en perill les polítiques socials i sanitàries necessàries per fer front a la crisi i demostra les greus conseqüències de les crisis del deute, demostrant la urgència de plantejar mesures de condonació i suspensió del deute a través de mecanismes multilaterals.

És important tenir en compte, també, que els processos de desposseïció intrínsecs al capitalisme han estat vinculats des dels seus orígens a enormes dosis de violència. Com descriu Federici (2004: 24), “cada fase de la globalització capitalista, inclosa l'actual, ha estat acompanyada d'un retorn als aspectes més violents de l'acumulació primitiva, el que demostra que la contínua expulsió dels camperols de la terra, la guerra i saqueig a escala global i la degradació de les dones són condicions necessàries per l'existència del capitalisme en qualsevol època”. Per tant, les violències que patim avui en dia no són anomalies del sistema, sinó que formen part de la mateixa dinàmica capitalista i no han deixat de produir-se, si bé durant les últimes dècades l'escenari principal de la violència capitalista havien sigut les perifèries del sistema.

Més concretament, veiem com l'heteropatriarcat i el racisme/colonialisme s'han convertit en dues dimensions clau per l'actual reconfiguració violenta del capital. Les violències contra les dones i dissidents de gènere són funcionals per un capitalisme que necessita devaluar el seu treball productiu i reproductiu, per facilitar la reprivatització de les cures (defensada tant per neoliberals com per conservadors) i la recuperació de la rendibilitat de la producció a través de més explotació. Al mateix temps, el racisme i el colonialisme serveixen per legitimar una gestió autoritària de l'escassetat i deshumanitzar a grans capes de la població que passen a ser considerades com a població sobrant, a les que es pot desposseir dels seus drets i imposar una explotació laboral pròpia de les situacions de quasi esclavitud de principis del segle XX (Ramiro i Hernández, 2019).

Per últim, com dèiem, el procés accelerat de concentració econòmica està lligat a un procés de desnacionalització tant de l'economia com de les mateixes administracions estatals, que han adaptat les seves funcions a les exigències dels mercats globals. D'aquesta manera s'ha anat agreujant la dependència econòmica dels capitals transnacionals, convertint-los en els únics agents que poden garantir la reproducció del capital dins d'un model hegemònic basat en la internacionalització econòmica. Una posició clau en l'economia global que els hi confereix poders extraordinaris ja que l'atracció de capitals globals i la internacionalització empresarial són considerades com l'única via per garantir el progrés econòmic. Veiem, per tant, com el relat neoliberal de la promoció de la competència s'imposa, encara que la internacionalització no faci més que aprofundir la dependència i la inestabilitat econòmica.

A més, la gran inestabilitat i vulnerabilitat dels mercats globals, lluny de ser una debilitat, es converteix en una eina més de pressió als governs i administracions, que es veuen obligats a recolzar i rescatar a les grans transnacionals, sota l'amenaça que la caiguda d'una d'aquestes megacorporacions faci ensorrar tota l'economia d'un país o regió. Al mateix temps, la capacitat relativament alta (segons els sectors) d'invertir o desinvertir i de transferir beneficis a paradisos fiscals, els permet fugir sense moltes traves de regulacions i amenaçar els governs amb la deslocalització o la fugida de capitals. És el que Beck (2004) anomena "amença de no inversió", és a dir una estratègia de pressió que posen en pràctica les grans empreses per forçar als governs a millorar les condicions d'inversió i garantir la seguretat jurídica. D'aquesta manera forcen als Estats a entrar en competència, generant una espiral a la baixa en les regulacions, aprovant mesures d'obertura comercial, reducció d'estàndards laborals i ambientals, exempcions fiscals, etc.

Poder polític: Estat neoliberal

L'enorme poder econòmic de les empreses transnacionals es tradueix a l'àmbit polític per dues vies. De forma indirecta, com veiem, s'ha instaurat una racionalitat neoliberal que legitima el paper central que juguen les empreses transnacionals en l'economia global i justifica tots els mecanismes desplegats per ajudar-les; i, de forma directa, les mateixes empreses transnacionals compten amb diverses eines polítiques per mantenir i ampliar la seva capacitat d'influència i situar-se en una posició de sòcies dels governs. Alguns d'aquests mecanismes són les estratègies de comunicació i construcció d'ideologia destinades a definir l'opinió pública, mecanismes invisibles de pressió política com els lobbies o la corrupció, finançament de campanyes electorals, portes giratòries o aliances público-privades.

El resultat d'aquestes pràctiques és una identificació dels interessos públics amb els interessos de les grans transnacionals, que fa cada cop més difusa la línia que separa el poder polític del poder econòmic. Aquesta simbiosi entre poder polític i econòmic és el que porta a Klein a parlar d'"Estats Corporatius", per denunciar la fusió de les elits polítiques i econòmiques, la transferència

de riquesa pública cap a la propietat privada, l'augment de les desigualtats i la confusió entre interessos empresarials i nacionals (Klein, 2007: 39). És a dir que, en el context actual, la divisió jurídica entre públic i privat es dilueix cada vegada més i ens trobem amb un Estat i unes empreses monopolistes cada vegada més relacionades, que minimitzen l'autonomia relativa¹⁷ de l'aparell estatal, posant en risc la pròpia legitimitat i sostenibilitat del sistema. Aquesta lectura supera, per tant, les tesis de la "captura corporativa" que limitarien l'anàlisi de la relació entre Empreses Transnacionals i administracions a la influència i la pressió dels lobbies, oblidant el paper que juguen els Estats en el capitalisme (Tombs i Whyte, 2016).

A més a més, si mirem més enllà de la simbiosi entre empreses transnacionals i aparells estatals, veiem que no es tracta només que les empreses transnacionals aconseguixin posar en dubte les bases de les democràcies representatives, sinó que estem parlant d'una transformació profunda dels Estats per adaptar-se als nous condicionants de l'economia global. Aquesta ampliació de les funcions de l'Estat capitalista en l'actual context ens porta a parlar d'un nou model d'"Estat neoliberal". Un Estat que segueix sent essencial per la reproducció capitalista i que s'insereix en la lògica neoliberal assumint, no només les funcions marcades per la teoria clàssica, sinó fent un pas més i convertint-se, com dèiem, en soci del capital.

Aquesta adaptació dels Estats a la globalització neoliberal i la supeditació a les necessitats dels capitals transnacionals ha obert el debat sobre com es relacionen la lògica capitalista i la lògica territorial i les conseqüències que té per la sobirania estatal, portant a alguns autors (com Hardt i Negri, 2002) a declarar l'aparició d'un nou imperi global desterritorialitzat definit pels capitals globals. Tanmateix, és important tenir en compte com han arribat els Estats a aquesta posició, ja que, com explica Sassen (2012: 290-291), han sigut els mateixos Estats els que, de forma més o menys voluntària segons la seva posició en la «jerarquia internacional» i la correlació de forces interna, han transformat les seves funcions en benefici del mercat, operant com un dels actors clau en l'expansió del neoliberalisme. Podem dir, per tant, que l'Estat neoliberal no és un Estat dèbil, sinó que conserva les funcions útils pel capital global (com són el disciplinament social, les polítiques comercials, etc.) i adapta la resta. Des d'aquesta mirada, plantejem superar l'anàlisi dels Estats com a compartiments tancats que s'enfronten a altres actors externs, per tractar de desxifrar els nous acoblaments que es generen entre autoritat, territori i drets, i analitzar les transformacions en l'acció estatal que això comporta.

17. L'"autonomia relativa" de l'Estat respecte de la classe dominant és segons Artous (2016, citat a Martín i Mosquera, 2016, p. 3) el resultat de la separació de les relacions de propietat i les relacions de sobirania. Una separació que és necessària per poder donar forma a la igualtat jurídic-política necessària per a la lògica de l'explotació capitalista.

Més concretament, algunes de les funcions d'aquests Estats neoliberals serien, en primer lloc, la creació de les condicions de competitivitat necessàries per a l'economia global, a través del redisseny de mercats a partir de les negociacions comercials, l'arbitratge entre agents o l'adaptació dels marcs jurídics i la desregulació (Jessop, 2008), així com la inversió en infraestructures, en I+D, internacionalització, etc. Per tant, veiem com, tot i la hipermobilitat, els capitals globals també necessiten infraestructures que els obliguen a inserir-se en l'àmbit local (Sassen, 2010: 478). En aquest sentit, els Estats són necessaris per facilitar la desterritorialització, però sobretot, per impulsar els processos de reterritorialització, construint infraestructures necessàries per a la revalorització del capital en enclavaments extractius, productius, comercials o fiscals. A més de mantenir les fronteres territorials per frenar les migracions i perpetuar, així, la divisió internacional del treball, tan rendible pels capitals transnacionals.

En segon lloc, un eix central de les polítiques neoliberals ha sigut la desregulació financera, necessària per dur a terme el procés de financiarització, el que ha comportat l'assumpció d'uns riscos enormes i una gran vulnerabilitat dels mercats financers; és per això que aquesta desregulació ha anat acompanyada de mesures de socialització de pèrdues i deutes privats i dels consegüents dèficits públics i retallades socials (Albarracín, 2016: 2). L'Estat neoliberal es caracteritza, també, per la delegació de les seves funcions en empreses privades, a través de la privatització i la promoció de la col·laboració públic-privada, legitimada per una suposada major eficiència. Un procés que està relacionat amb la retirada de l'Estat del benestar en favor del paradigma del *workfare*, basat en la responsabilització individual i l'emprenedoria, la transformació de les polítiques socials en mecanismes de disciplinament (Harvey, 2007: 83) i la flexibilitat i desregulació laboral (Jessop, 2008b: 118). Un abandonament de les polítiques socials i autorresponsabilització que produeix, a més a més, una reprivatització de les tasques reproductives en l'àmbit familiar.

Per últim, un paper clau de l'Estat en el context actual és el de la repressió i disciplinament, tant a través de les polítiques socials, com a través de la criminalització de la pobresa i la protesta. Es consolida, d'aquesta manera, la securització, és a dir l'ampliació del camp de la seguretat nacional cap a altres àmbits com poden ser els conflictes socials o les migracions. Un procés de control i repressió cada vegada més violent, que sovint passa les fronteres de la legalitat, donant lloc al que Fazio (2016: 11) anomena "configuracions criminals del capitalisme contemporani".

Poder jurídic: impunitat corporativa

El poder jurídic de les empreses transnacionals és el resultat de la capacitat de condicionar directament o indirectament la producció normativa estatal i internacional. Aquest poder es formalitza a través d'una arquitectura jurídica internacional basada en el Dret Corporatiu Global o nova *lex mercatoria*, que reforça la seguretat jurídica de les empreses amb mecanismes coercitius mentre debilita les seves obligacions, enviant-les a les legislacions nacionals, previ-

ament sotmeses a la lògica neoliberal, al Dret Internacional dels Drets Humans i a la “Responsabilitat Social” basada en la voluntarietat i el *soft law*, o dret tou. D’aquesta manera es genera una asimetria normativa que afecta tots els ordenaments normatius i que “persegueix dos objectius: d’una banda, incidir en els processos d’elaboració de normes i, per l’altra, autorregular les seves conductes” (Hernández Zubizarreta, 2008, pàg. 44). És a dir que, per una banda es consolida la impunitat corporativa i, per l’altra, es blindava la seguretat jurídica de les inversions mitjançant nombrosos mecanismes. Alguns d’aquests mecanismes són les normes de comerç i inversió de caràcter multilateral, regional i bilateral, els tribunals d’arbitratge, el Sistema de Solució de Diferències de l’Organització Mundial del Comerç o els usos i costums internacionals.

Més concretament, l’actual arquitectura jurídica al servei del poder corporatiu és el resultat de l’aparició de sistemes privats de dret que desplacen les institucions generadores de normes arrelades a la sobirania. Com explica Aleida Hernández (2014: 219), es tracta d’un nou “pluralisme jurídic transnacional sense controls democràtics clars, que basa la seva mínima legitimitat en la concentració de capital”. És a dir que es trenca la centralització normativa dels Estats, especialment dels perifèrics, que queden substituïts per múltiples centres de producció jurídica emanats de la globalització econòmica que operen regits pel principi de mercat (Hernández Cervantes, 2014: 20).

Estem parlant, per tant, d’un pluralisme que no sorgeix de la producció jurídica dels grups socials exclosos pel monisme jurídic, sinó que es crea a partir de processos de privatització del dret, que busquen crear una institucionalitat i un entramat jurídic que doni suport i seguretat als interessos, activitats i resultats corporatius (Hernández Cervantes, 2014: 21). Alguns d’aquests centres econòmics de producció jurídica internacional són l’Organització Mundial del Comerç, el Banc Mundial, el Fons Monetari Internacional i la Càmera de Comerç Internacional. El resultat és una “regressió a una espècie de dret feudal o corporatiu” basat en l’interès del gran capital transnacional i dels Estats rics, que consolida el que Beck (2004: 120) anomena “sobirania *de facto* de les organitzacions econòmiques mundials”.

Com dèiem, un dels pilars de l’asimetria normativa és l’absència de regulació dels drets socials en l’àmbit multilateral, que s’ha intentat pal·liar a través d’iniciatives basades en els principis de voluntarietat i unilateralitat com són el Pacte Mundial de les Nacions Unides, les línies directrius de l’OCDE i la Declaració Tripartita de l’OIT. La consolidació d’aquestes iniciatives, basades en la lògica de la Responsabilitat Social Corporativa, demostren un cop més l’enorme poder de les empreses transnacionals, que han aconseguit frenar qualsevol intent de regular les empreses transnacionals en l’àmbit internacional. El primer intent es va fer l’any 1974, quan el Consell Econòmic i Social (ECOSOC) va crear la Comissió de Societats Transnacionals, que va elaborar una proposta de Normes sobre les responsabilitats de les empreses transnacionals que no va prosperar.

Més recentment, l’any 2014, gràcies a la iniciativa d’Equador i Sud-àfrica, el Consell de Drets Humans de les Nacions Unides va aprovar la Resolució

26/9 en la que es comprometien a crear un grup de treball intergovernamental per elaborar un instrument internacional jurídicament vinculant sobre empreses i drets humans. La iniciativa va ser ben rebuda per les organitzacions internacionals de defensa dels drets humans i comunitats afectades, que van veure l'oportunitat d'establir a l'empresa transnacional com a subjecte d'obligacions i crear una Cort Mundial sobre empreses i drets humans, entre altres demandes. Tanmateix, les propostes del Grup Intergovernamental s'han anat allunyant de les demandes inicials i, entre altres mancances, veiem com les últimes propostes només inclouen obligacions pels Estats, no incorporen mecanismes efectius pel compliment de la legalitat internacional i deixen de banda la responsabilitat solidària de les multinacionals en tota la cadena de valor (Ramiro, Fernández i González, 2019).

De forma paral·lela al bloqueig de qualsevol intent de regulació de les empreses transnacionals, els darrers anys s'ha desplegat una nova ofensiva destinada a expandir el Dret Corporatiu a través de l'impuls d'una nova onada de tractats comercials per part de la Unió Europea. L'objectiu de les negociacions comercials consisteix en aconseguir un mercat autorregulat i ultrarregulat, és a dir que, per una banda es busca l'autorregulació i la voluntarietat normativa, mentre que, per l'altra, s'elabora una regulació exhaustiva que comprèn cada vegada més àmbits sectorials, geogràfics i polítics. D'aquesta manera les empreses transnacionals busquen garantir-se l'accés als mercats sense traves, la seguretat de les inversions, l'armonització normativa a la baixa, la mercantilització dels sectors públics i comunitaris i el blindatge dels béns i serveis privatitzats davant de qualsevol intent de "republicació" (Fernández, 2018).

A més a més, aquests tractats s'han considerat de "nova generació" ja que incorporen algunes novetats com la creació d'estructures regionals i multilaterals de convergència reguladora, que permeten que els tractats segueixin evolucionant un cop firmats. D'aquesta manera els lobbies corporatius es garanteixen una via d'influència directa i completament opaca, per seguir aprofundint el procés de privatització del dret.

Poder social: crisi de la reproducció social i individualització neoliberal

Per últim, el poder social consisteix en la capacitat de les grans empreses transnacionals de transformar la societat en el seu propi benefici, imposant un model d'individualització neoliberal heteropatriarcal i productivista, que erosiona i destrueix les vies de responsabilització col·lectiva, comunitària o pública de les necessitats socials. Així veiem com les empreses transnacionals tenen la capacitat de definir com consumim, ens reproduïm, treballem i vivim, imposant canvis culturals i socials que permeten al poder corporatiu legitimar-se i disposar de consumidors i treballadors adaptats a les seves necessitats.

Segons Laval i Dardot (2013: 15) s'ha consolidat una "racionalitat neoliberal" que va més enllà d'una ideologia econòmica que es trasllada a l'àmbit polític, ja que es tracta d'una forma específica de racionalitat normativa que no només organitza l'esfera política, sinó que també defineix la conducta de la

ciutadania, imposant la lògica del mercat a totes les esferes. Els autors afirmen que aquesta racionalitat es basa en la generalització de la competència com a norma de conducta i de l'empresa com a model de subjectivació. Per tant, la competència passa a ser un dels valors que estructurin la societat, tensant d'aquesta manera totes les formes de cohesió social basades en principis antagònics com la cooperació o la solidaritat.

En la mateixa línia, el neoliberalisme imposa el paradigma de l'autorresponsabilització individual, basat en la individualització i privatització dels problemes socials, que capgira, com dèiem, les polítiques socials, al mateix temps que transforma les relacions socials. Aquest paradigma, basat en les teories schumpeterianes de l'emprenedoria, promou la noció de l'"home empresa", és a dir l'ideal d'un individu que assumeix els seus propis riscos com a "empresari de si mateix", sense cap condicionant social (Peña Collazos, 2012: 82). A més, l'autorresponsabilització es complementa amb la meritocràcia, que serveix per amagar les desigualtats i justificar la pobresa amb l'excusa de la falta d'ambició (Jones, 2011). I també es vincula amb la consolidació de la societat de consum, com a via d'escapament per una societat cada vegada més alienada.

Avui en dia, la crisi social i l'enorme desigualtat que ha generat aquest model social posa en evidència que l'ideal d'autosuficiència individual, consumista i competitiu xoca amb una realitat social i ecològica basada en la ecodependència i la interdependència. Per tant, veiem com, mentre la narrativa neoliberal de l'emprenedoria fa aigües, la crisi ecològica i social s'agreuja enormement, generant cada vegada més desigualtat, precarietat i violència. En aquest context, s'imposa un neoliberalisme autoritari, que ja no necessita guardar les formes de la "democràcia liberal", sinó que justifica les seves accions basant-se en una nova legitimitat marcada per la supervivència del capital. En paraules d'Streeck (2011), la recuperació de la legitimitat normativa del capitalisme ha quedat descartada, és a dir que s'ha abandonat la necessitat de legitimar el sistema, de mantenir el miratge de la igualtat d'oportunitats i la canalització del conflicte per vies democràtiques. I, per tant, la desigualtat, l'exclusió i la violència ja no són considerades excepcions del sistema, sinó que es converteixen en la norma.

Una de les conseqüències clares d'aquest model és la crisi de la reproducció social, és a dir la impossibilitat de sostenir la vida en un context en què el temps i els ingressos escassegen, es retallen serveis públics i es privatitzen o desapareixen els espais i recursos comunitaris que facilitaven la reproducció de la vida. Aquesta crisi és especialment greu per les dones, sobre les que cau la responsabilitat de tancar el cercle de l'economia, fent jornades interminables per aconseguir ingressos i cuidar les seves famílies o la comunitat quan tota la resta falla. I, concretament, per a les dones que cuiden de forma remunerada, majoritàriament immigrants, que treballen en unes condicions molt precàries encara que la seva feina sigui imprescindible per sostenir el sistema. En aquest sentit, és rellevant la reflexió de Mary Mellor (2019) que recalca que no només la naturalesa és finita, sinó que el treball de cures necessari per sostenir la vida en un context cada vegada més advers també ho és. Una finitud del treball de

cures que es compensa amb més explotació, necessitats de cures irresoltes i la transnacionalització a través de les cadenes globals de cures. A més a més, la crisi de la reproducció social és agreujada per la crisi ecològica, que incrementa les dificultats per accedir a recursos necessaris per una vida digna i precaritza les condicions de subsistència¹⁸.

De la mateixa manera, en l'àmbit del treball remunerat, a més de l'autorresponsabilització, que obliga les persones treballadores a assumir més riscos mentre que governs i empreses es desenten de les seves responsabilitats, s'ha aconseguit imposar un nou model de relacions laborals que ha permès trencar el marc de negociació col·lectiva, substituint-lo per les noves figures de treball precari, subcontractat o fals autònom. Aquest nou model s'ha imposat a través de la inseguretats econòmica generada pels acomiadaments massius, les deslocalitzacions i fragmentacions del mercat. A més a més, l'expansió de les corporacions digitals planteja una liberalització radical dels serveis deslocalitzables, que posa en risc les bases del dret laboral (Degryse, 2016: 32).

Per últim, com dèiem, la violència del sistema s'expandeix, produint una normalització de l'excepció (Fazio, 2016) que té greus conseqüències. Com afirma la María González (2019), no és només el planeta el que col·lapsa, sinó que en aquest sistema biocida també hi ha moltes vides col·lapsades, a causa de les violències generades per la depredació territorial, la ruptura del teixit social, o les violències que es viuen a les rutes migratòries, a l'àmbit laboral i a les llars patriarcales. A més, aquest context de violència i desigualtat s'agreuja amb l'auge del neofeixisme que busca construir els enemics interns necessaris per canalitzar la por i la inseguretats i justificar, així, el creixent control social i securització.

Resistències contra la despossessió i la impunitat

Fins ara hem analitzat les bases del poder corporatiu i com les empreses transnacionals han anat ampliant el seu poder de forma progressiva al llarg de les últimes dècades. Tanmateix, la història del poder corporatiu també és la història de totes les resistències i lluites que han sorgit en defensa de la vida i el treball dignes, el territori i els béns comuns contra la despossessió i l'explotació de les empreses transnacionals. Arreu del món, els esforços del poder corporatiu per espoliar territoris, eliminar drets laborals, destruir mitjans de vida, privatitzar béns comuns, imposar ajustos estructurals i tractats comercials han generat disputes i confrontació per part de pobles indígenes, sindicalistes, moviments feministes i camperols, etc.

18. Els desplaçaments forçats causats per les empreses transnacionals, que obliguen a abandonar els mitjans de vida, serien un exemple extrem d'aquesta precarització

Un dels primers senyals d'alarma que va evidenciar les pràctiques criminals de les empreses transnacionals va ser la tragèdia de Bhopal, l'any 1984, on una fuga de gas d'una fàbrica d'Union Carbide a l'Índia va causar la mort de 15.000 persones i va deixar entre 100.000 i 200.000 persones discapacitades de forma permanent (RETS, 2013). Aquesta catàstrofe, no només va evidenciar els enormes riscos que corrien les empreses transnacionals en la cerca de beneficis a qualsevol preu, sinó que va posar de manifest l'eficàcia de la impunitat corporativa, ja que va ser impossible responsabilitzar a l'empresa matriu.

Tragèdies com la de Bhopal i posteriorment altres casos com la col·laboració de Shell en la massacre del poble Ogoni a Nigèria als anys 90; o més recentment, l'any 2011, la impossibilitat de fer efectiva la sanció de 19.000 milions de dòlars que va imposar la justícia equatoriana a ChevronTexaco per la contaminació de l'Amazònia; o l'esfondrament de l'edifici Rana Plaza a Bangladesh l'any 2013, on van morir 1134 treballadores tèxtils, han posat de manifest la urgència d'una acció coordinada a escala global per frenar els crims corporatius i posar fi a un model econòmic basat en l'explotació i devastació.

Amb aquest objectiu, des dels anys 90, s'han teixit xarxes globals contrahegemòniques per confrontar la globalització neoliberal, denunciar els tractats comercials i d'inversió i crear estratègies de solidaritat transnacional contra la impunitat de les empreses transnacionals. Un exemple clar és el moviment altermundialista sorgit en el marc de les contracimeres i els Fòrums Socials Mundials, però és especialment rellevant la campanya contra l'Àrea de Lliure Comerç de les Amèriques (ALCA) que va involucrar tot el continent llatinoamericà i que finalment, l'any 2005, va aconseguir que es cancel·lés el projecte. Una altra experiència rellevant en la construcció de solidaritat global contra el poder corporatiu és la xarxa birregional *Enlazando Alternativas* creada el 2004, que va ser l'organitzadora de tres audiències del Tribunal Permanent dels Pobles en les que es van jutjar de forma simbòlica nombroses violacions de drets humans comeses per empreses transnacionals europees a Amèrica Llatina i el Carib. Aquest tribunal ètic va concloure que "les violacions de drets humans, comeses per les empreses transnacionals són de naturalesa sistemàtica i no fets aïllats" (RETS, 2013). I, avui en dia, la Campanya Global segueix mantenint vives les aliances globals contra el poder corporatiu.

Queda clar, doncs, que les disputes contra el poder corporatiu no són noves, sinó que compten amb una llarga trajectòria, que ha estat acompanyada de totes les lluites per construir alternatives al poder corporatiu. Alternatives que s'han impulsat tant des d'espais d'autonomia respecte a l'Estat, com és el cas del Zapatisme, com des d'espais vinculats a marcs estatals, com és el cas de les comunes veneçolanes. L'evolució d'aquestes lluites, els seus èxits i fracassos, ens haurien de servir per enfortir la disputa contra el poder corporatiu avui en dia.

El context actual, tanmateix, està marcat per la desarticulació progressiva dels espais d'articulació global –amb algunes excepcions com les convocatòries globals de vaga feminista o el moviment climàtic– així com per una expansió dels impactes del poder corporatiu que ja no centren els seus esforços

devastadors exclusivament al Sud global sinó que han ampliat el seu camp d'actuació territorialment i també sectorialment. Aquest escenari d'aprofundiment de les crisis multidimensionals a tot el món planteja noves dificultats per l'articulació de lluites i construcció d'alternatives, però, al mateix temps, també posa en evidència la urgència de frenar al poder corporatiu tant des de l'àmbit local, com a través d'articulacions internacionals.

Algunes pistes en aquesta direcció serien, en primer lloc, plantejar una pràctica política capaç de respondre a la crisi reproductiva sense renunciar a la transformació a una escala major. En aquesta línia, podem dir que buscar formes de resistència col·lectiva a les múltiples vies de precarització de la vida és una de les claus per superar l'individualisme neoliberal que dona ales als gregarismes feixistes. A més, construir comunitats plurals, posant en pràctica la interseccionalitat i confrontant al capitalisme, l'heteropatriarcat, el productivisme i el colonialisme, és imprescindible per no deixar esclatxes als relats neoliberals, extractius, racistes i masclistes.

En segon lloc, és important tenir en compte que avui en dia, la lluita de classes no és un conflicte purament econòmic, sinó que es desenvolupa com a lluita política global. És a dir que implica a l'Estat, al dret i a les diferents regulacions i institucions que els corresponen (Martín i Mosquera, 2016). Les nostres lluites no han d'anar dirigides a un Imperi abstracte, sinó a desarticlar, entre altres coses, als Estats neoliberals i les institucions internacionals que segueixen sent tan útils pel capital global. Per tant, qualsevol estratègia destinada a modificar legislacions nacionals o aconseguir regulacions internacionals per posar fi a la impunitat corporativa haurà de tenir en compte que el nucli de la disputa no és la tècnica jurídica, sinó la voluntat política. És a dir, la capacitat de sostenir aquest tipus de reformes amb fortes mobilitzacions i suport popular.

Per últim, és necessari seguir ampliant la construcció d'alternatives, per convertir-les no només en espais més o menys autònoms de la lògica capitalista, sinó en eines de disputa directa al mode de reproducció capitalista. És a dir, espais de producció i reproducció que confrontin les lògiques extractives i d'explotació, des de principis antagònics com l'autonomia, la cooperació, el treball emancipat, la corresponsabilitat en les cures, la relocalització, la democràcia i la sostenibilitat. Un objectiu que regeix des de fa dècades totes les propostes que treballen en favor de la sobirania alimentària, energètica o feminista, així com les iniciatives de treball emancipat basades en l'Economia Social i Solidària o l'economia popular (Martí, 2020).

Bibliografía

- Albarracín, D. (2016), “¿La refundación de Europa? El informe de los cinco presidentes”, a *Viento Sur*, 144, 69-78.
- Beck, U. (2004), *Poder y contrapoder en la era global. La nueva economía política mundial*. Barcelona: Paidós Estado y Sociedad.
- Degryse, C. (2016), *Digitalisation of the economy and its impact on labour markets*, Working Paper. Bruselas: European Trade Union Institute.
- Dicken, P. (2011), *Global shift: mapping the changing contours of the world economy* (6th ed). Los Ángeles (California): Sage.
- Fazio, C. (2016), *Estado de emergencia, de la guerra de Calderón a la guerra de Peña Nieto*. México: Grijalbo.
- Federici, S. (2004), *El calibán y la bruja*. Madrid: Traficantes de Sueños.
- Fernández, G. (2018) *Mercado y democracia*. Barcelona: Icaria.
- Fresnillo, I. (2020) “The G20 Debt Service Suspension Initiative: Draining out the Titanic with a bucket?”. Brusel·les: Eurodad.
- Gereffi, G. (2014), “Global value chains in a post-Washington Consensus world”, a *Review of International Political Economy*, 21, 9-37.
- González, M. (2019) “Saber si estamos dispuestas a intentarlo”, *El Salto Diario*. Recuperat de: <https://www.elsaltodiario.com/saltamontes/saber-si-estamos-dispuestas-a-intentarlo>
- Hardt, M. i Negri, S. (2002), *Imperio*. Barcelona: Paidós.
- Harvey, D. (2003), *El nuevo imperialismo*. Madrid: Akal.
- Harvey, D. (2007), *Breve historia del Neoliberalismo*. Madrid: Akal.
- Harvey, D. (2014), *Diecisiete contradicciones y el fin del capitalismo*. Quito: Instituto de Altos Estudios Nacionales del Ecuador (IAEN).
- Hernández Cervantes, S. (2014), *La producción jurídica de la globalización económica. Notas de una pluralidad jurídica transnacional*. Ciutat de Mèxic: Centro de Investigaciones Interdisciplinarias en Ciencias y Humanidades (UNAM).
- Hernández Zubizarreta, J. (2009), *Las empresas transnacionales frente a los derechos humanos: Historia de una asimetría normativa*. Bilbao: Hegoa i OMAL–Paz con Dignidad.
- Husson, M. (2013), *El capitalismo en 10 lecciones*. Madrid: La oveja roja i VientoSur.
- Jessop, R. (2008), *El futuro del estado capitalista*. Madrid: Los Libros de la Catarata.
- Jones, O. (2011), *Chavs. La demonización de la clase obrera*. Madrid: Capitán Swing.
- Klein, N. (2007), *La doctrina del shock. El auge del capitalismo del desastre*. Espanya: Paidós Ibérica.
- Laval, C. y Dardot, P. (2013), *La nueva razón del mundo: ensayo sobre la Sociedad neoliberal*. Barcelona: Gedisa.

Martí, J. (2020) “Una agenda ecofeminista para la transición”, Viento Sur, nº171.

Martín, F. N. y Mosquera, M. (2016), “Repensar la teoría marxista del Estado: la obra de Antoine Artous”, a Viento Sur web.

Peña Collazos, W. (2012), “La responsabilidad social en la sociedad de riesgo: Más allá de la libertad de ser empresarios”, a Revista Latinoamericana de Bioética, 12(2), 78-89.

Sassen, S. (1996), *Losing control?. Sovereignty in an age of globalization*. New York: Columbia University Press.

Ramiro, P., Fernández, G. i González, E. (2019) “El tratado internacional para controlar a las multinacionales, cada vez más lejos” El Salto Diario.

Ramiro, P. y Hernández, J. (2019) “Hacia un nuevo espacio neofascista global”, El Salto Diario.

RETS (2013) *Malas compañías. Las empresas transnacionales contra los derechos humanos y el medioambiente*. Barcelona: Icaria.

Sassen, S. (2010), *Territorio, autoridad y derechos*. Buenos Aires: Katz editores.

Streeck, W. (2011), “The Crises of Democratic Capitalism”, en *New Left Review*, 71, 5-29.

Teitelbaum, A. (2010), *La armadura del capitalismo*. Barcelona: Icaria.

Tombs, S. i Whyte, D. (2016) *La empresa criminal. Por qué las corporaciones deben ser abolidas*. Barcelona: Icaria.

Vitali, S., Glattfelder, J. B., Battiston, S. (2011), “The Network of Global Corporate Control”, a *PLoS ONE*, 6(10), 1-6.